

- Указе 9 ноября 1906 г. – СПб., 1908.
5. Заседание Совета Министров 10 февраля 1906 г. // Совет Министров Российской империи 1905–1906 гг.: Док. и мат. – Л., 1990.
  6. Заседание Совета Министров 17 февраля 1906 г. // Совет Министров...
  7. Заседание Совета Министров 24 февраля 1906 г. // Совет Министров...
  8. Сидельников С.М. *Аграрная политика самодержавия в период империализма.* – М., 1980.
  9. Воронов И. «Министр Азиатской России» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zvezdaspb.ru>.
  10. Кривошеин К. Александр Васильевич Кривошеин. Судьба русского реформатора. – М., 1993.
  11. Судьба века – Кривошеины. – СПб., 2002.

Sviashchenko Z.V. Conception of agrarian reform in the Russian Empire at the early XX c.: the view by Alexandr Kryvoshein. In the article is revealed the conception of the Russian Empire agrarian reform at the early twentieth century by A. Krivoshein.

Key words: A. Krivoshein, Russian Empire, peasant communities, agrarian reform, immigration policy

Ю. Г. Пасічна

ВИКТОР ЧЕРНОВ І АГРАРНА ПОЛІТИКА ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ

У статті характеризуються погляди В. Чернова на вирішення аграрної проблеми Росії 1917 р.

Ключові слова: В. Чернов, соціалізація, аграрне питання, Тимчасовий уряд

Суперечки між кадетами й есерами щодо вирішення аграрного питання у Тимчасовому уряді були однією із вагомих причин, що зумовили квітневу кризу 1917 р. та призвели до створення коаліційного правління в Тимчасовому уряді. Це стало реальним після 23 квітня 1917 р., коли партія кадетів оголосила про можливість поповнення Тимчасового уряду соціалістами-революціонерами. Кадети не розраховували на згоду соціалістів, які, втім, не відмовилися від співпраці. Перше коаліційне правління Тимчасового уряду розпочалося 5 травня 1917 р. [1] Відразу ж постало питання про посаду міністра землеробства. Після тривалих дебатів, на цю посаду було призначено В. Чернова. Постає останнього як політика та міністра в історіографії оцінюється неоднозначно. Зважаючи на це, ми ставимо за мету – об'єктивний аналіз його діяльності.

Від початку перебування на посаді міністра землеробства, В. Чернов оточив себе людьми, які добре знали на сільському господарстві та підтримували ідею передачі землі у руки працюючого населення. Він робив все, щоб робота Міністерства землеробства корелювалася з діяльністю Рад селянських депутатів та Головного земельного комітету [2, 450–451]. У перших виступах як урядовець він зазначав, що аграрну політику потрібно проводити під гаслом: «Вся земля – трудовому народу» [3, 105]. Жодних інших пояснень відносно аграрних перетворень В. Чернов не робив. Лише 13 травня 1917 р., виступаючи у Раді робітничих і солдатських депутатів, він заявив про наміри уряду розробити законопроект про заборону земельних угод [3, 106].

У проведенні аграрної реформи В. Чернов розрізняв два напрями: 1) наділення селян землею на правах приватної власності; 2) організація селянського господарства на принципі рівності та на основі збільшення поземельної власності [4, 52]. І. Церетелі також говорив про два принципи, якими керувався В. Чернов при підготовці до проведення аграрної реформи, які він проголошував на всіх масових виступах: «Отчужденіє всех земель, частновладельческих, государственных и цер-

ковних и общенародное достояние с передачей этих земель, через демократические органы, в пользование трудовому населению; установление на всем пространстве России, за исключением областей, где само крестьянство выскажется против общины, уравнительно-трудового, общинного пользования землей» [2, 451].

В. Чернов, як і більшість представників партії есерів, виступав за соціалізацію землі, яку вбачав у поширенні демократичних принципів на земельне господарство країни [5, 1]. У підсумку, це вело до створення селянської господарської демократії, сутність якої полягала у забезпеченні прав кожної особистості [6, 4]. Головні надії у проведенні реформи він покладав на «передовика» [7, 2]. Право на землю, на його думку, може надавати лише праця на ній [8]. Сам процес соціалізації, на його переконання, довготривалий. Не останню роль у проведенні аграрної реформи В. Чернов відводив місцевим органам самоуправління, що мали виступати регулятором земельних відносин. Держава також не повинна залишатися осторонь, адже за нею закріплюється роль центрального органу, який координує дії органів місцевого самоуправління [4, 55]. З цих причин він не був прихильником націоналізації. Для виходу з аграрної кризи планувалося також проведення переселення [9, 43].

Поступово діяльність В. Чернова на посаді міністра землеробства активізувалася й 15 червня 1917 р., на засіданні Виконавчого комітету Ради селянських депутатів, він закликав його взяти участь у роботі з підготовки важливих законопроектів [10, 131], оскільки це було необхідними для подальшої роботи Установчих зборів. 28 червня 1917 р. було прийнято постанову, якою заборонялося: 1) видача актів, що засвідчують право особистої чи сімейної власності на надільні землі у тих випадках, де такі визнані старим законодавством; 2) виникнення знову права приватної або сімейної власності на надільні землі для зміцнення земельного порядку [11, 1]. 29 червня 1917 р. В. Чернов вніс на розгляд Тимчасового уряду законопроект про передачу земель у підпорядкування земельним комітетам, який залишався без розгляду до серпня, коли й був відхилений.

Після проголошення демократичних принципів нового коаліційного правління Тимчасового уряду на чолі з О. Керенським, закріплених Декларацією 8 липня 1917 р., обговорення закону про заборону земельних договорів у Міністерстві землеробства продовжувалося. Проект В. Чернова складався лише з одного пункту й одного положення, згідно якого, всі земельні договори, укладені після 1 березня 1917 р., не повинні братися до уваги Установчими зборами, за вирішення аграрного питання [12; 13]. На початку червня 1917 р. урядовець вніс на розгляд Ради Головного земельного комітету ще один проект цього закону, згідно з другим пунктом якого, слід було зупинити у майбутньому здійснення земельних договорів. 12 липня законопроект перетворився на закон, який дещо відрізнявся від проекту. Перший пункт про недійсність договорів, укладених після 1 березня 1917 р., було вилучено. Про всі земельні договори потрібно повідомляти Тимчасовий уряд, щоб він зміг регулювати земельні відносини [2, 473]. Нові власники, які уклали договори до 12 липня, отримували лише попередження про наслідки, які не мали юридичної сили [14, 1].

В. Чернов так висловився щодо прийняття закону від 12 липня 1917 р.: «В умовах відсутності сталої обстановки земельної власності, яка сьогодні існує, нормальні земельні угоди взагалі не можливі, і мова може йти лише про спекуляцію» [15, 3]. Недоліки цього закону зауважив Головний земельний комітет: «Закон 12

липня не надає ще загальної заборони для земельного обороту, але він не говорить: «Договори, по загальному правилу, забороняються, але у вигляді вилучень вирішуються на таких умовах»... За всієї важливості, закон про обмеженість земельних договорів відредатований невдало... і це робить його більш дискусійним» [16, 157]. Невдоволеність селянства проектами уряду вилілася у хвилю нових виступів. Його не влаштувало відкладення вирішення аграрного питання до скликання Установчих зборів.

В. Чернов відігравав і важливу роль у роботі Головного земельного комітету. З його ініціативи, Рада цього органу змушена була прийняти до складу 12 представників від Виконавчого комітету Всеросійської ради селянських депутатів [17, 9]. Відтак, розстановка сил у Раді змінилася й есери кількісно переважали над іншими. 16 липня 1917 р. було прийнято «Інструкцію» земельним комітетам, якою вони мали керуватися до прийняття Тимчасовим урядом відповідних законів. В «Інструкції» наголошувалося, що земельні комітети – органи державної влади і діють лише в інтересах держави [18, 2]. Завданням земельних комітетів був контроль за правильним використанням земель і орендними відносинами, зокрема допомога у встановленні розміру оренди. Також земельні комітети мали слідкувати за тим, щоб не відбувалося хижацької вирубки лісу [19, 11].

Втім, «Інструкція» не принесла очікуваних результатів і 18 липня 1917 р. вийшла постанова міністра продовольства О. Пешехонова «О мерах к устранению препятствий по уборке урожая». У ній зазначалося: «Збір урожаю і планова його реалізація знаходяться у небезпеці. Селяни перешкоджають збору хліба сільськогосподарською технікою; змушують власників і орендарів платити за сільськогосподарські роботи не грошима, а хлібом; насильно захоплюють хліб і кормові продукти, інвентар. Місцеві земельні комітети не рідко не лише не зупиняють такі незаконні дії населення, але і самі виносять постанови і резолюції, що стають приводом населення до незаконних дій». У разі невиконання цієї «Інструкції», на порушників чекали судові позови [20, 1,2].

Обидві постанови були незрозумілими для селян, сприяли самовільним діям поміщиків і тому жодна з них не знайшла повного втілення. «Інструкція» В. Чернова зазнала критики, а опоненти вважали, що він не надав земельним комітетам достатньої влади. Наприклад, М. Озерецковський у своїй доповіді «Про Інструкцію земельним комітетам» зазначав, що, всупереч визначення головних завдань земельних комітетів, чітко не були прописані методи і форми, згідно з якими комітети мають діяти [21, 65]. Зокрема він бачив вихід у тому, щоб визначити форми і межі повноважень та діяльності земельних комітетів, або удосконалити положення про земельні комітети [21, 66].

У липні–серпні 1917 р. відбулося обговорення аграрних проблем країни різними політичними силами. Всі вони приходили до висновку, що потрібно прискорити вирішення земельного питання [3, 116]. 12 липня 1917 р. така резолюція була прийнята представниками губернських рад селянських депутатів. 19 липня 1917 р. ця проблема обговорювалася на засіданні Петроградських виконавчих комітетів рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. 2 серпня – на Всеросійській раді селянських депутатів. 7 серпня на необхідності законодавства, що врегулює аграрну проблему, наполягав замісник В. Чернова – П. Віхляєв [22].

У Тимчасовому уряді виявилось багато опонентів В. Чернова, оскільки аграрна політика не принесла очікуваних результатів. У статті «Речь» закони В. Чернова було названо «скорострельними», а його звину-

вачено в прагненні зробити земельні комітети «деспотическими і самодержавними хозяевами всей і всякої землі» [3, 120]. В. Ленін так підсумував діяльність міністра: «Чернову довелося майже чотири місяці “торгуватися” з кадетами і чиновниками, які..., врешті, змусили його залишити посаду не зробивши нічого. Поміщики і капіталісти “виграли війну”, відтягнули Установчі збори, почали навіть ряд репресій проти земельних комітетів» [23, 205]. 20 липня 1917 р. на засіданні Тимчасового уряду заслухали заяву В. Чернова про відставку. Урядовці повністю підтримали його бажання, а до обрання нового міністра виконуючим обов’язки призначили П. Віхляєва.

Отже, перебуваючи на посаді міністра землеробства Тимчасового уряду, В. Чернов ставив головним завданням підготовку законопроектів для полегшення роботи Установчих зборів, які мали вирішити аграрну проблему. Він був прихильником соціалізації, великі повноваження покладав на органи місцевого самоуправління, робота яких тісно перепліталася з роботою держави. Законопроекти В. Чернова не мали успіху щодо їх подальшої реалізації. Деякі з них уряд залишив не розглянутими, а ті що були прийняті, не мали успіху. Тому він не зміг наблизитися хоча б на крок до вирішення аграрної проблеми влітку 1917 р.

1. *Высшие и центральные государственные учреждения России, 1801–1917: в 4 т. – Т. 3: Центральные государственные учреждения. – СПб., 2002.*
2. *Церетели И. Воспоминания о февральской революции: в 2 кн. – Кн. 1. – Париж, 1963.*
3. *Гинев В. Аграрный вопрос и мелкобуржуазные партии в России в 1917 г. – Л., 1917.*
4. *Коновалова О. В.М. Чернов и аграрная программа партии социалистов-революционеров // Отечественная история. – 2002. – № 2.*
5. *Протоколы III съезда партии социалистов-революционеров // Дело народа. – 1917. – № 183.*
6. *Протоколы ЦК партии эсеров (июнь 1917– март 1918 гг.) с комментариями В.М. Чернова. Выступление Ю.Г. Фельдтинского, Г.И. Чернявского // Вопросы истории. – 2000. – № 7.*
7. *Чернов В. Что можно ждать от правительства в земельном вопросе (Из речи В. Чернова на Всероссийском Совете крестьянских депутатов) // Земля и воля. – 1917. – № 73.*
8. *Коновалова, О. В.М. Чернов – теоретик и идеолог эсеров: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Красноярск, 1999.*
9. *Центральный державный историчний архів України в м. Києві, Ф. 1435, Оп. 1, Спр. 9.*
10. *Евдошенко И. Законодательная деятельность Временного правительства в России (февраль–октябрь 1917 г.). – Ижевск, 2010.*
11. *Постановление Временного правительства «О приостановлении действия некоторых узаконений о крестьянском землевладении и землепользовании, а также об упразднении землеустроительных комиссий // Вестник Временного правительства. – 1917. – 29 июля.*
12. *Чернов В. Революционные дни в Петрограде. – Лондон, 1917.*
13. *Чернов В. Рождение революционной России. – Париж; Прага; Нью-Йорк, 1934.*
14. *Постановления Временного правительства // Вестник Временного правительства – 1917. – 13 июля.*
15. *Соединенное заседание Исполнительного комитета // Дело народа. – 1917. – № 105.*
16. *Лозинский З. Экономическая политика Временного правительства. – Л., 1929.*
17. *Кутнякова Н. Главный земельный комитет – орудие аграрной политики Временного правительства (март–октябрь 1917 г.): автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 1973.*
18. *Чернов В. Инструкция земельным комитетам // Известия Всероссийских крестьянских депутатов. – 1917. – № 64.*
19. *Государственный архив Российской Федерации (далее*

- ГАРФ), Ф 1796, Оп. 1, Д. 73.
20. Приказ министра продовольствия продовольственным комитетам (18 июля 1917 г., № 18) «О мерах к устранению препятствий по уборке урожая». – X., 1917.
21. ГАРФ, Ф. 1797, Оп. 1, Д. 12.
22. ГАРФ, Ф. 1797, Оп. 1, Д. 7.
23. Ленин В. Один из коренных вопросов революции // Полное собрание сочинений. – Т. 34. – М., 1969.

Pasichna Y.G. Viktor Chernov and the agricultural policy of the Provisional Government. Some thoughts of V. Chernov about solving the agrarian problems in Russia in the 1917th are characterized in the article.
Key words: V. Chernov, socialization, agrarian question, Provisional Government

В. Ф. Боєчко

ПИТАННЯ ПОЛЬСЬКО-НІМЕЦЬКОГО КОРДОНУ НА ПАРИЗЬКІЙ МИРНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ 1919 р.

У статті розкрито процес обговорення та вирішення питання польсько-німецького кордону на Паризькій мирній конференції 1919 р.
Ключові слова: Польща, Німеччина, Паризька мирна конференція, міжнародні відносини

Проголосивши незалежність у 1918 р. і взявши курс на розбудову внутрішньополітичного життя та міжнародних відносин, Польща зіткнулася з рядом суттєвих проблем. Однією з них була проблема державних кордонів. Процес формування території Польщі, розгорнутий після відновлення її політичної самостійності, відбувався складно і суперечливо. Найбільш болючим для молоді Польської держави було визначення кордонів з колишньою Німецькою імперією. Відтак, метою цієї розвідки є польсько-німецьке дипломатичне протистояння на Паризькій мирній конференції, територіальне розмежування між державами і його закріплення в міжнародних договорах.

Остаточно долю західних земель Польщі мала вирішити Паризька мирна конференція, що відкрилася 18 січня 1919 р. Від переговорів, на яких всі питання розв'язувалися лідерами найбільших держав – США, Великобританії, Франції, Італії, Японії – була фактично усунена решта представлених на конференції держав, до яких відносилася і Польська республіка. Проблема польсько-німецького територіального розмежування відразу ж викликала на конференції вельми гострі дискусії. Основні суперечки тривали навколо ключових аспектів, що стосувалися: 1) познанської територіальної проблеми; 2) «польського коридору» або питання про приєднання до Польщі районів Західної Пруссії, територіальні проблеми Східної Пруссії; 3) гданське питання; 4) верхньосілезька проблема.

Участь у роботі конференції брала і польська делегація яку очолювали Р. Дмовський та І. Падеревський. 29 січня 1919 р. польські делегати виклали власну програму розв'язання територіальних питань, яка зводилася до «історичного принципу», тобто, включення до складу Польської держави земель, які належали полякам на 1772 р. За ініціативи Ради десяти, для розгляду польської справи було створено спеціальну комісію, яку очолив французький дипломат Ж. Камбон. 12 березня 1919 р. вона виклала пропозиції щодо визначення польсько-німецького кордону. В основу проекту були покладені етнографічні принципи, що їх ще у січні 1918 р. проголосили В. Вільсон і Д. Ллойд Джордж. Відповідно до пропозиції Ж. Камбона, у Познанській області й Західній Пруссії (на Польському Помор'ї) західний рубіж польської етнічної більшості мав стати кордоном між Польщею та Німеччиною; Гданськ і землі на правому березі Вісли, вздовж

залізниці Варшава–Млава–Гданськ – належали Польщі; державну приналежність території, суміжної з районом Алленштейн (Ольштин) у Східній Пруссії – визначати плебісцитом; усі райони Верхньої Сілезії з переважачим польським населенням також мали приєднатися до Польщі [1, 113]. За збереження за Німеччиною основної частини земель Східної Пруссії, польський вихід до моря мав вигляд коридору, прокладеного крізь німецькі володіння. Загалом цей проєкт був не зовсім прийнятним для Польщі, оскільки зберігав за Німеччиною частину польських земель.

Питання встановлення польсько-німецького кордону зумовило суперечки між країнами-переможцями, кожна з яких переслідувала власні плани щодо майбутнього територіального перерозподілу в Європі. Так, Франція, спираючись на численну армію і користуючись перевагою континентальної держави, домогалася гегемонії в Європі. Вона намагалася максимально послабити Німеччину, привласнити їй високоіндустріальні Рейнську і Рурську області, а на Сході, замість свого колишнього союзника – царської Росії – створити на протигагу Німеччині сильну Польщу [2, 31]. На думку французького прем'єр-міністра Ж. Клемансо, «сильна Польща» була необхідним бар'єром, за допомогою якої Німеччину можна б було тримати в покорі [3, 82].

Великобританія, в основному, була задоволена тим, що Німеччина перестала існувати як морська, колоніальна і торгова світова держава. Щоб протидіяти французькому пануванню на материк, Англія прагнула зберегти Німеччину – основного колишнього супротивника – як порівняно сильну державу Центральної Європи [4, 42]. Англійську програму відносно Німеччини містив у сконцентрованому вигляді «Документ з Фонтенбло» від 25 березня 1919 р., автором якого був Д. Ллойд Джордж. У ньому він наголосив: «Не можна собі уявити гіршої причини наступних воєн, аніж оточення німецького народу... рядом малих державок» [5, 22]. Він виходив передусім з необхідності збереження Німеччини як оплоту проти більшовизму і відкидав ефективні заходи щодо серйозного обмеження її економічної та військової сили. По суті, цей «Документ» був розрахований на зростання ролі Англії в європейських справах, політика якої визначалася прагненням обмежити територіальні домагання Польщі. За допомоги етнографічних аргументів, англійська дипломатія вдало прикривала пронимецькі тенденції у питанні польсько-німецького кордону. Ллойд Джордж пропонував, за визначення східної межі Німеччини, обмежити землі територій «Данцигського коридору», що повертаються Польщі, «з таким розрахунком, щоб до Польщі відійшло якомога менше німців» [6, 355].

Позиція Сполучених Штатів у цьому питанні була близькою до англійської, тому правлячі кола Німеччини поклали особливі надії на їхню підтримку. Щодо Італії й Японії, то їх реальний вплив на рішення Паризької конференції був незначним. Так, Італія дружньо підтримала Польщу, але коли гору взяла політика сприяння Німеччині, її ставлення змінилось. Японія не мала своєї політики в польсько-німецьких питаннях, а її делегація на конференції в Парижі в усьому підтримувала Англію.

За слабого опору, Ж. Клемансо, Д. Ллойд Джордж і В. Вільсон вирішили провести плебісцит не лише на Мазурах, як пропонувала комісія Ж. Камбона, а й у частині Західної Пруссії, на східному березі Вісли, а також утворити з Гданська вільне місто. Згодом Р. Дмовський із приводу такого рішення написав: «Відібрали головну частину того, що видерли від нас прусси під час поділів, отримуємо колиську Польщі, Познань, через